

"НЕПМАН-ТОРГАШ": СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ ТИП ПРИВАТНОГО ПІДПРИЄМЦЯ

Політико-економічна оцінка приватного підприємця, яку висловив Ленін на початку непу, набула поширення в літературі 20-х років та періодичних виданнях, але з різними акцентами. Глузливо-насмішкувате визначення "непман" в реальному житті стосувалося соціальне розмаїтої і одночасно економічно впливової групи переважно міського населення.

Для історичного дослідження важливо встановити факт, показати його типові ознаки, особливості виникнення, а тому вульгарно-соціологічне визначення "непман", яке постало саме в 20-х роках, ми сприймаємо як даність, але розглядатимемо соціальний тип підприємця в галузі торгівлі. Важливо з'ясувати його кількісні та якісні ознаки, виявити типи залежно від роду занять. Питання складне, але з точки зору пізнання історичного процесу, реального життя періоду непу дуже важливе.

З'ясування загальної кількості "непманів" в торгівлі вимагає, по-перше, критичного ставлення до статистико-економічних відомостей, по-друге, максимального залучення архівних фондів державно-господарських органів влади в УСРР у 20-х роках, по-третє, відповідної літератури і періодики. Лише зіставлення різних даних дозволить встановити загальну кількість так званих непманів від торгівлі. За переписом міського населення 1923 р. в УСРР налічувалося понад 5 млн чол., з них 2,1 млн чол. самодіяльного, а за національним складом українці становили 2196247, росіяни — 1354286, євреї — 1300690 чол. загальної людності міст¹. За соціальним складом міське населення, крім основних груп (робітники, службовці, "особи вільних професій" — педагоги, лікарі), вирізнялося ще однією категорією — "хозяєва"². Всесоюзний перепис зафіксував 396580 сімей "хозяєв", що становили 1822199 осіб, з них чоловічої статі 866497, жіночої — 955702³. Діти віком до 10 років становили 416775 осіб⁴, а відтак ймовірність самодіяльного підприємливого міського населення понижується до цифри 1,4 млн чол., хоч вона є абстрактною і довільною. Загальна кількість господарств, тобто власників торгових та промислових підприємств, домовласників, не виокремлена за їх соціально-професійними групами. Міський перепис населення 1923 р. відтворив реальну картину соціального та професійного складу людності великих і малих міст. В Україні згідно з переписом 1923 р. налічувалося 13614 власників торгових підприємств, які використовували найману робочу силу або ж працювали самотужки, а також 47387 торговців-одинаків⁵. Наприкінці НЕПу, за матеріалами офіційної статистики, "крамарів", тобто торговців, було 90618 чол., з них у містах — 57354 чол.⁶

Фактичними даними кількісного складу приватних торговців є відомості податкового управління Наркомфіну УСРР про забезпечення підприємців патентами. На перше півріччя 1923 р. було виготовлено 950000 патентів, у тому числі 450 тис. для торгівлі⁷. 13 травня 1924 р. Управління справами РНК УСРР повідомляло, що платниками податків були 101 тис. приватних торговців⁸. За іншими джерелами власників приватних торгових підприємств, що сплачували податки, налі-

чувалося 90,6 тис.⁹ Вибірка патентів, за підрахунками Д. М. Тантлевського, становила в 1923/24 рр. 92,8 тис., в 1924/25 рр. їх кількість сягнула 102,5 тис.¹⁰ Аналіз організаційної системи приватної торгівлі засвідчив, що власником підприємства переважно була одна особа, а відтак можна констатувати, що в УСРР налічувалося близько 110 тис. приватних торговців, беручи за основу кількість відповідних підприємств.

Не всі приватні торговці, використовуючи термінологію 20-х років, були капіталістами. Ю. Ларін, з'ясовуючи соціально-економічний тип власників торгових підприємств, застосував як класифікацію розрядну систему. Він виділив три групи. До першої потрапили "оптовики і напівоптовики", тобто власники підприємства IV–V розряду, яких восени 1926 р. налічувалося в РСРР 23 тис. чол.¹¹ Тих, що мали справжні магазини, а не кіоски, налічувалося 155 тис. чол., що уособлювали III розряд. Разом з першою групою вони становили 180 тис. чол., які, на його переконання, належали до "великої і середньої буржуазії"¹². Третю групу представляли торговці I–II розряду, яких налічувалося 450 тис. чол., але "їх не можна вважати капіталістами"¹³. Така методика виявлення "непманів" реалістична, хоч і не дуже вичерпна, але іншої відшукати важко. Розряди торгових підприємств збігалися з вибіркою відповідних патентів, які фіксували податкові органи. Дослідники застосовували й інші способи, наприклад, обсяги товарообігів, виявлення доходу окремих розрядів, тобто суто фінансові показники. Мав місце і чисто політичний підхід. У 1923–1924 рр. в РСФРР налічувалося 600 тис. чол., яких позбавили виборчих прав "за користуванням нетрудовими доходами", з них приватні підприємці становили в 1923 р. 40%, в 1924 р. – 43%, серед яких 28% виключно торговці¹⁴.

В Україні, якщо порівнювати з РСФРР, відсоток власників торгових підприємств так званого капіталістичного типу вирізнявся значною диспропорцією. Візьмімо кількість закладів 1924/25 рр., коли приватна мережа набула відносної стабільності після руйнівного впливу податкових органів. Власниками підприємств торгівлі IV–V розряду налічувалося 4303 чол., III розряду – 27 тис. чол.¹⁵, а відтак, користуючись термінологією Ю. Ларіна, в Україні було 31,3 тис. чол. "великої і середньої торгової буржуазії". Порівняння має лише політологічний сенс, оскільки економічні можливості приватних торговців в УСРР та РСФРР були різними.

Обґрунтованим науково-теоретичним та фінансово-економічним методом соціальної класифікації підприємців від торгівлі є виокремлення їх власних коштів в товарообігу, відсоток дохідної частини і загальна сума нагромадження торгового капіталу. Цей статистико-економічний показник дозволяє виявити не лише роль і місце торгового капіталу, а й визначити соціальний тип "непмана" порівняно з дореволюційним купецтвом. У літературі 20-х років, особливо в періодичній пресі, підкреслювалося, що новоявлені торговці у минулому не мали відношення до комерції, а серед господарств торгових підприємств було досить мало їх колишніх власників¹⁶. Переважна більшість торгових підприємств виникла саме за роки непу. Ринковий комітет м. Києва влітку 1923 р., проаналізувавши економічне становище київських непманів, зазначав у доповідній записці до Наркомторгу таке: "Колишнього стовпового купецтва, яке нагромаджувало свій статок десятиріччями, на торговій арені немає. Теперішні торговці зайшлий елемент, переважно біженці з пограбованої прикордонної

смуги, абсолютно не маючи грошових ресурсів, тим паче вільного оборотного капіталу"¹⁷. Зустрічалися і "бывшие", але "не колишні багатії"¹⁸. За сумою обороту в першому півріччі 1924/25 рр., коли, власне, неп почав себе виявляти в реальному житті, в приватному секторі, за даними Наркомторгу СРСР, якими скористався Ю. Ларін, налічувалося 36% великих, 44% середніх і 20% дрібних торговців¹⁹. У 1926—27 рр. перша категорія володіла 300 млн крб., друга також 300 млн крб., а третя — 80 млн крб., а разом вони мали 680 млн крб.²⁰ Йдеться про власні кошти, а разом з позичками, кредитами, авансами, які приватник одержував від державних, кооперативних та акціонерних органів, "капіталістичні елементи" в торгівлі, за підрахунками Ю. Ларіна, зосереджували в товарообігу понад 1 млрд крб.²¹

В Україні приватні торговці порівняно з Росією мали значно менші капітали. Внутрішній оборот торгових підприємств за розрядами становив у першому півріччі 1924/25 рр., I—II розряди — 2 тис. крб., III — 4,2 тис. крб., IV — 17 тис. крб., V — 13,6 тис. крб.²² Враховуючи значно швидший обіг оборотного капіталу приватної торгівлі, власники відповідних підприємств нагромаджували певні кошти. Річний дохід власника торгового підприємства в Україні становив: I розряду — 13,4 тис., II розряду — 49,5 тис., III розряду — 97,8 тис., IV — 25 тис., V — 7 тис. крб.²³ Чим вище розряд, тим менший його дохід. Вищий показник доходності II—III розряду зумовлений їх переважаючою кількістю, меншим податковим тиском. Загальна сума торгового капіталу, яка в різних джерелах має певну розбіжність, демонструє фінансово-економічну ефективність непманів, виокремлює їх з-поміж інших соціально-професійних груп населення. У 1923/24 рр. частка закладів II—III розряду становила 72,1% загальної суми торгового капіталу, відсоток IV сягав 18,7, п'ятого — 5,7%²⁴. Отже, беручи до уваги значний відсоток витратної частини (податки, оренда, займ, власне споживання), капіталістичне нагромадження у них залишалося лише теоретичною категорією. Приватні торговці були дрібними підприємцями-лавочниками, які виконували функції посередника, скупника, того самого "непівського торгаша", котрий дбав про задоволення власних потреб, а не зосереджувався на високих процентах доходу. Він не був і не став колишнім "стовповим купцем", а за наявності оборотних і власних коштів, мабуть, не потрапив би до звичайної купецької гільдії, яка діяла у дореволюційні часи.

На початку 1926р. сума приватного торгового капіталу в Україні становила, за неповними підрахунками, 53 млн крб., тобто в 12 раз менше від російських непманів, в тому числі підприємствам I—II належало 8,5 млн крб., III — 31,7 млн. крб., IV—V розряду 12,8 млн крб., а власні кошти в роздрібній торгівлі — 50%, в оптовій — 26%²⁵. За такої фінансово-кредитної розкладки, коли половину обігових коштів становили позички (траплялося у вигляді товару під високий процент боргу), підпільних мільйонерів непівського періоду в Україні не могло бути. Основна частина приватного капіталу (80%) припадала на підприємства дрібної приватної торгівлі, які мали швидше натурально-споживчий тип господарсько-комерційної діяльності, ніж капіталістичний, а решта 20% належала до середнього стану приватного торговця²⁶. За іншими підрахунками загальна сума торгового капіталу в УСРР першої половини 1926 р. становила 125,4 млн крб., у тому числі питома вага підприємств II—III розряду сягала 81,7 млн крб., а власних коштів підприємців налічувалося 81,9 млн крб., "чужих" — 43,5 млн крб.²⁷

Непман — власник дрібних крамниць, які масово почали виникати

переважно на місці колишніх торгових рядів, в ремісничо-торгових районах губернських міст. Якщо дореволюційне купецтво не лише панувало на товарних і фондових біржах, а, власне, їх і заснувало, то непман був на них гостем, якого запрошували, контролювали та всіляко обмежували радянські податково-ревізійні служби. У біржових товарообігах його частина була мізерною — 3–5%, а в окремих випадках — 5–8%²⁸. Власник торгового підприємства працював самотужки, використовуючи робочу силу родини, особливо в роздрібній торгівлі. Витрати на оплату найманих робітників становили 1%, а в оптовій торгівлі число найманців сягало 48–64% загальної кількості зайнятих в галузі робітників²⁹. Непмани, які становили 0,4% населення країни, давали 11% національного доходу³⁰, тобто були "трудовим елементом" з комерційно-підприємницькою вдачею, але без ознак класичного купецтва.

Класифікація торговельної мережі за спеціалізацією торгівлі різними товарами дозволяє виявити пересічний соціально-професійний тип непмана. В основному це був торговець харчовими продуктами, напоями і наркотиками (останні використовувалися тоді за призначенням — медицина, харчова промисловість). За кількістю підприємств, беручи дані офіційної статистики 20-х років, можна встановити таку послідовність пріоритетів у приватній торгівлі: власники продуктових крамниць (54 тис.), галантерейно-текстильних підприємств (12 тис.), посередники (6,6 тис.), хлібозерноборошневих підприємств (4,8 тис.), м'ясних лавок (5,9 тис.), лавок металевих виробів (2,3 тис.), паливно-будівельних склепів (1,5 тис.), а решту становили підприємства "мішаної торгівлі"³¹. Таким чином, за кількістю торгових підприємств, за показниками середньостатистичної вірогідності міський непман вирізнявся дещо іншим зовнішнім виглядом, ніж його малювали офіційні засоби інформації та борці за соціалістичний побут. Непман виглядав швидше у білому фартусі з рахівницею, ніж у заплямованому кров'ю тварин халаті з сокирою в руці. Не був він і "купчиною-товстопузим", тобто не мав мільйонних збережень і колосальних нагромаджень капіталу. Він був типовим для періоду непу приватним підприємцем, котрий походив з різних соціальних груп: селян, колишніх міщан і частково типових дореволюційних торговців, робітників, різних прошарків інтелігенції — технічної, гуманітарної (лікарі, педагоги), службовців.

Необхідно нагадати, що приватник 20-х років діяв в умовах економічного занепаду, політичного, ідеологічного та фінансового тиску держави, а також недосконалої і нестабільної емісії початкового періоду непу, коли кількість грошових знаків в обігові зросла в 23 рази, а товарні ціни — в 90–103 рази³², гроші відігравали номінальне значення, втративши звичні для них функції обігу, оплати, нагромадження, міри, матеріального стимулу, ціноутворення тощо. Для повноцінного функціонування ринку необхідно було мати стабільну грошову одиницю чи будь-яке інше еквівалентне мірило цінності товару. В 1922 р. "почала ходити" золота монета старого зразка, особливо на Правобережній Україні, яку використовували не лише приватні підприємці, а й державні господарські органи³³. "Совзнаки", тобто гроші видрукувані казначейством, зазнали небувалої емісії, а тому втратили свою функцію. Держава запровадила в 1923 р. банкноти Держбанку, але паралельне існування "совзнаків", банкнот дезорганізувало ринок цінних паперів. Торговці вимагали від населення твердої грошової одиниці, іноземної валюти, яка виконувала функцію

нагромодження³⁴. Розподіл іноземної валюти відбувався планово в адміністративному режимі. В лютому 1924 р. були випущені казначейські білети номіналом 5,3 та 1 крб. золотом, але йшлося не про фізичний вміст благородного металу, а про його обмінно-платіжні властивості. Вони стали обов'язковим для всіх торгово-господарських підприємств платіжним засобом за номінальною вартістю, коли йшлося про оплату золотом. Казначейські білети були забезпечені золотим еквівалентом обміну, а червінці — банкнотами Держбанку. Попитом на ринкові, особливо за кордоном і серед приватних підприємців в Україні, користувався червінець. Якщо казначейські білети мали умовний золотий еквівалент, то червінець мав золотий паритет, поза яким банкноти можна було розмінювати на золото³⁵. Червінці, які потрапили в обіг восени 1922 р., дорівнювали 1 злотнику (78,24 частками чистого золота) або 10 золотим дореволюційним карбованцям³⁶. Банкноти Держбанку спиралися не на золотий запас держави, а й на товарні фонди державних підприємств, тому їх називали "товарними рублями".

Запровадження твердої валюти відносно стабілізувало ринок, активізувало кредитно-фінансову систему. Наприклад, селяни не хотіли брати кредит "совзнаками", а червінці проникали на село дуже повільно. Вони зосереджувалися переважно у містах, нагромаджуючись у приватних торговців, які купували у такий спосіб іноземну валюту. Обмінний курс, котрий визначався не стільки попитом і пропозицією, скільки державними фінансовими органами, становив 1,9 червінця за один долар³⁷. Капітали і доходи внутрішньої приватної торгівлі не могли дестабілізувати грошову систему, а тим паче загрожувати економічною блокадою державних господарських органів. За перше півріччя 1923/24 р. валовий дохід приватної торгівлі становив 68,5 млн. крб., чистий — 37,3 млн крб., а нагромодження близько — 5 млн крб.³⁸ Це були не народні купці, а звичайні продавці, які шляхом комерції забезпечували у такий спосіб прожитковий фонд сім'ї. Приватник сплачував вексель на товарний продукт. Якщо державна торгівля не сплатила 37,6%, кооперативна — 49,1%, то приватна — лише 13,3% суми за векселями³⁹. Банки видавали приватному підприємцю кредит (товарний і грошовий), загальна сума якого становила в жовтні 1923 р. 12,3%, а в квітні 1924 р. — 6,3% загального кредитування народного господарства, але за умови повного розрахунку за одержаний товарний фонд⁴⁰. Кредити, зазвичай, одержували представники оптової приватної торгівлі, але не всі виявилися спроможними своєчасно їх повернути. Державні банки (Держбанк, Промбанк, Українбанк) виставили протест на векселі приватних торговців, які мали сплатити влітку 1923 р. 476,8 тис. крб.⁴¹ Торговець-оптовик залишив ринок. Наприклад, кількість продавців мануфактури зменшилася на 46,1% за 1923/24 рр., шкіряних виробів — на 35%, залізних виробів — на 24,7%, тютюну — на 49,5%⁴². Оптовики залишали ринок внаслідок економічного тиску держави: призупинення кредитування, товарного забезпечення, запровадження стовідсоткової передоплати. Усунення оптової торгівлі позначилося на постачанні роздрібною, а остання становила в 1925/26 р. 97% наметової та 68% магазинної мережі торгових підприємств країни⁴³. Форсоване витіснення приватної торгівлі, яке розпочалося в 1924 р., не супроводжувалося автоматичною й одночасною її заміною підприємствами державно-кооперативної торгової системи.

Історико-економічне дослідження, на противагу засобам образотворчого мистецтва та художньої літератури, оперує науковими категоріями і поняттями системного рівня, а тому не завжди повно й точно спроможне відтворити соціальне обличчя пересічного "непмана" 20-х років. Існує значна колекція кінофотодокументів, періодична преса, написано чимало художніх творів. Ми зустрічаємо "непівський побут" і комерційну підприємливість героїв у неперевершених творах І.Льфа та Є.Петрова "Золоте теля", "Дванадцять стільців", які смакували "одеськими бубликами" в пошуках підпільного мільйонера Корейко, а бувалий Фунт зазнав ув'язнення за "спекуляцію" до непу, "при непі" і після нього⁴⁴. Ми знаходимо багато типових сцен з повсякденного життя непівської доби в оповіданнях та комедіях М. Зоценка⁴⁵. В. Маяковський чимало саркастичних фраз адресував "непістам", "непачам", "приватникам", "червінцям", "трестам". Нещадно висміюючи бюрократизм радянських державних установ, в коридорах яких "розкривши роти, носяться непісти", поет показав масове зростання підприємств приватної торгівлі, які "не помістяться під вежею Сухарева"⁴⁶. Будучи в 1924 р. у Києві, великий майстер художнього слова і соціальний трибун передає професійні заклики валютників, які вигукували на Хрещатику: "Даю-беру червінці!"⁴⁷ Його феєрична комедія "Клоп", сатирична "Містерія-Буф" та інші відтворюють соціально-професійний склад "непачок" і "непістів": лоточників, рознощиків гудзиків, абажурів, ляльок, галантерейників, торговців книгами, оселедцями, духами⁴⁸, тобто постає справжній образ і дух епохи непу⁴⁹.

Соціальне походження "нової буржуазії", її національний склад, освітній рівень, ментальність залишаються малодослідженою проблемою історії українського суспільства 20-х років. Історична наука висвітлювала переважно революційні класи (робітників, селян, частково інтелігенцію), а так звані дрібнобуржуазні верстви розглядалися в контексті класової боротьби. Приватне підприємництво як соціально-економічний тип господарської активності населення, спосіб життя великих його груп перехідної епохи не досліджувався належним чином. Непманами, тобто підприємцями, ставали і звільнені за скороченням штату колишні "совслужащие", кооператори, безробітні інженери, техніки, військові, колишні торговці, мішочники доби "воєнного комунізму", кримінальні елементи, хабарники, "переродженці" з партійно-державних органів тощо⁵⁰. Держслужбовці, особливо в господарських установах, сиріяли заснуванню приватних торгових підприємств найближчими родичами. Крадені на державних складах товари, які вони мали охороняти, збували "в магазині своєї дружини, сестри"⁵¹. Мануфактуру з Росії обмінювали в Україні на борошно. "Тепер немає жодного, чимось помітного приватного торговця, — наголошував І.С. Кондуршкін, — котрого не притягали б до відповідальності, щоб не сидів, не судився за хабар, спекуляцію, крадіжку, скупівлю краденого, експлуатацію найманої сили"⁵². Його ставлення до приватного підприємця формувалося за судово-кримінальними справами та матеріалами контрольно-ревізійних обстежень, а тому є достатньо упередженим.

Непман був різним за соціальним походженням, освітою, підприємницькою спритністю, економічним достатком. Він намагався діяти легально, використовував засоби матеріальної зацікавленості, афішував назву власного підприємства, що, власне, й передбачалося відповідними радянськими законами про приватні підприємства, фірми, товарні знаки⁵³. Їх назви, подібно дореволюційним торгово-промисловим приват-

ним закладам, були лаконічними: "Анемир" (Абрам Немировський), "Гривеко" (Григорій Вейнберг і Ко), "Ромбор" (Романовський, Борухович)⁵⁴. У списках торговців, які були зареєстровані державними органами влади, переважали євреї. Наприклад, з 56 приватних торговців м. Полтави восени 1929 р. більше половини становили саме вони⁵⁵. Самодіяльне населення, тобто "хозяєва", переважали в повітових, районних та волосного рівня містечках, де вони становили 26—37% населення — майже кожний третій займався приватною справою⁵⁶.

Особливості "керованого ринку", радянське законодавство про торгівлю, вся система товарно-грошових відносин породили тип підприємця-приспосуванця (поставники, підрядники, маклери, валютники, посередники, "віддушники", лихварі, контрабандисти, "лжекооператори"), а не купця-господаря, сформувавши соціальне положення поденщика-торгаша, абсолютно несхожого на дореволюційного власника торгових рядів і знаних центрів. Непман, як і сама нова економічна політика, був приречений на крах у підприємницькій справі, а тому намагався досягнути максимуму за короткий період діяльності, вдаючись до різних способів. Деякі економісти 20-х років не вважали приватного торговця "шкідливим наростом на тілі радянського господарства, якого належало знищити методами соціальної хірургії"⁵⁷. Вони рекомендували максимально використати їх торгово-фінансовий потенціал, але держава дотиснула приватника, котрий вдався до напівлегальної та прихованої діяльності. Торговий капітал 31 тис. ліквідованих підприємств приватної торгівлі в 1927/28 рр. знайшов організаційні форми для свого використання: 58,2% легально, а 41,8% нелегально⁵⁸. Сума нелегального торгового капіталу розподілилася за такими напрямками його застосування: 14,2% залишилося в приватній торгівлі прихованого типу, 5,7% перекочувало до промислового підприємництва, 2,7% опинилося в "лжекооперації", 4,9% у лихварів, 1,9% пішло на скупівлю золота та валюти, накопичення золотих речей та предметів — 1%, вивіз за межі округ — 2,2%⁵⁹. Отже, було втрачено систему торгівлі і засіб формування внутрішнього споживчого ринку, джерело поповнення бюджету, а також зруйновано своєрідний тип підприємця-самоука.

1 Итоги Всесоюзной городской переписи 1923 г. Т.-2, часть IV. Побочные занятия городского населения. — М.: ЦСУ, 1927. — С. 40-44 (229с.).

2 ЦДЛВО України. — Ф.582. — Оп.1. — Спр.2023. — Арк.5.

3 Итоги Всесоюзной городской переписи 1923 г. Т 2, часть IV...С.59.

4 Там само. - С. 26-27.

5 Итоги Всесоюзной городской переписи 1923г. часть 1. Общие предварительные сведения о городах и их населении. — М.: ЦСУ, 1924. — С. 60.

6 Україна: Статистичний щорічник на 1928 р. — Х., 1928. — С. 338-339.

7 ЦДАВО України. — Ф.30. — Оп.1. — Спр.645. — Арк.38.

8 Там само. — Ф.3. — Оп.1. — Спр.883. — Арк.1-2.

9 Там само. — Ф.828. — Оп.5. — Спр.210. — Арк.42-43.

10 Тантлевский Д.Н. Частно-торговый капитал на Украине, его размеры и методы регулирования // Хазяйство Украины. — 1925. — № 3. — С. 99.

11 Ларин Ю. Частный капитал в СССР. — М.- Л., 1927. — С. 168.

12 Там само.

13 Там само.

14 Ларин Ю. Советская деревня. — М., 1925. — С. 17.

15 Тантлевский Д.Н. Вказ. праця. — С.99.

16 Загорский Н. Состояние частной торговли // Украинский экономист. — 1925 — 15 мая, №108.

17 ЦДАВО України. — Ф.36. — Оп.1. — Спр.286. — Арк.2-4.

- 18 Там само.
- 19 Ларин Ю. Частный капитал в СССР. – С. 171.
- 20 Там само. – С. 172.
- 21 Там само. – С. 174.
- 22 Капиталы и национальный доход Украины в 1923–24 г. (опыт исчисления) / Под ред. А.Л.Гринштейна. – Х.: изд-во НКВД УССР, 1926. – С. 129.
- 23 Тантлевский Д.Н. Вказ. праця. – С.106.
- 24 Див.: Украинский экономист. – 1926. – 17 апреля.
- 25 Там само.
- 26 Капиталы и национальный доход Украины в 1923–24г. (опыт исчисления) / Под ред. А.Л.Гринштейна...С. 126–127.
- 27 Меры к вовлечению частного капитала в товарооборот // Украинский экономист. – 1925. – 5 марта, № 52; ЦДАВО України. – Ф.34. – Оп.11. – Спр.3098. – Арк.4–5.
- 28 ЦДАВО України. – Ф.36. – Оп.1. – Спр.496. – Арк.24–25.
- 29 Обзор печати // Хозяйство Украины. – 1924. – №11. – С. 51–52.
- 30 Украина: Статистичний щорічник 1929. – С.286–287.
- 31 Яспопольский Л. Эмиссия в 1921/22 и 1922/23гг. // Хозяйство Украины. – 1923. – №21. – С. 2–3.
- 32 Юровский Л.Н. Денежная политика советской власти (1917–1927). – М., 1929. – С. 214.
- 33 Там само.
- 34 Там само. – С.301–302.
- 35 Соболев М.Н. Система нашего денежного обращения и ее завершение // Хозяйство Украины. – 1925. – №3–4. – С. 48.
- 36 Подольский И.М. Задачи учреждений сельскохозяйственного кредита на Украине и первые итоги их деятельности // Хозяйство Украины. – 1925. – №3. – С. 163.
- 37 Свищев Ф. Капиталы и доходы внутренней торговли Украины // Плановое хозяйство. – 1925. – №4. – С.273.
- 38 Каминский П. Состояние вексельного обращения Украины в 1923/24 году // Хозяйство Украины. – 1925. – №4. – С. 143–150.
- 39 Тантлевский Д.Н. Частно-торговый капитал на Украине, его размеры и методы регулирования. – С. 102.
- 40 Там само. – С. 103.
- 41 Там само. – С. 104.
- 42 Мингулин И. Пути развития частного капитала. – М-Л., 1927. – С. 65.
- 43 Ильф И., Петров Е. Золотой теленок. – М., 1976. – С. 145.
- 44 Зошенко М. Избранное. – М., 1981. – С. 605.
- 45 Сухарева вежа у Москві названа Петром I на честь стрілецького ватажка, котрий був єдиний хто виявив безмежну відданість цесарю під час стрілецького бунту. На майдані біля вежу, починаючи після війни 1812 р., розпочалися торги різними предметами, а в роки "воєнного комунізму" та особливо непу – відоме місце для торгівлі (В.А.Гиляровський. Москва и москвичи. – М., 1980. – С. 35–38).
- 46 Маяковский В.В. Сочинения в двух томах. Том первый. – М., 1987. – С. 205.
- 47 Там само. – С.452,548–568.
- 48 Там само. – С.548.
- 49 Кондурушкин И.С. Частный капитал перед советским судом. – С.58–63
- 50 Там само. – С.60.
- 51 Там само. – С.60–61.
- 52 ЦДАВО України. – Ф.423. – Оп.1. – Спр.179. – Арк.16; СУ України. – 1922. – №9. – Ст.158; 33 СРСР. – 1925. – №7. – Арт.67.
- 53 Кондурушкин И.С. Вказ. праця. – С.77.
- 54 ЦДАВО України. – Ф.582. – Оп.1. – Спр.4990. – Арк.23,120.
- 55 Города Союза ССР. – М., 1927. – С. 14.
- 56 ЦДАВО України. – Ф.539. – Оп.4. – Спр.685. – Арк.2.
- 57 Мингулин И. Пути развития частного капитала. – С. 108.
- 58 ЦДАВО України. – Ф. 582. – Оп. 1. – Спр. 4989. – Арк. 49.
- 59 Там само. – Арк.60.